

Dubrowska, Małgorzata

Medaliony i plakiety w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy

Almanach Muzealny 4, 275-299

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Małgorzata Dubrowska

MEDALIONY I PLAKIETY W ZBIORACH MUZEUM HISTORYCZNEGO M.ST. WARSZAWY

Zespoły medalionów i plaket w medalierskich kolekcjach muzealnych, w tym w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, stanowią przeważnie oddzielną grupę eksponatów będących pomostem między realizacjami rzeźbiarskimi przestrzennymi a pracami *stricte* medalierskimi. Obiekty te, na co należy zwrócić uwagę, mają własną formułę, która w sztuce europejskiej utrwaliła się od drugiej połowy XIX w. Określa ona bowiem przedmiot artystyczny o kształcie okrągłym lub owalnym, większy od medalu, jednostronny i wykonany najczęściej techniką odlewu w metalu, głównie w brązie. Tematem są zasadniczo przedstawienia portretowe, rzadziej sceny alegoryczne lub rodzajowe. Podobny charakter wykazują plakiety artystyczne uwzględniając ich odmienny kształt płaski.

Istotne wydaje się rozróżnienie medalionów od dużych modeli brązowych wykonywanych na potrzeby produkcji medali bitych metodą redukcijną. Modele takie, podwójne do każdego medalu, uwzględniając stronę awersu i rewersu produktu finalnego, przechowuje przykładowo Mennica Państwowa w Warszawie. Zdarza się też, że wraz z medalami przekazywane są ich emitentom.

Większe zainteresowanie artystów modelowaniem medalionów i popularyzowanie ich w szerokich kręgach publiczności datuje się od pierwszej połowy XIX w. Wykonywanie portretów w płaskorzeźbie w różnych materiałach: gipsie, terrakocie, marmurze, biskwicie przyjęło się wpierw we Francji. Znacomicy ówczesni rzeźbiarze propagowali wizerunki znanych i mniej znanych osobistości, często z gipsowego modelu utwalonych później w brązie. Były one reprodukowane zarówno w większej liczbie egzemplarzy (bardziej znane postacie ze świata polityki, kultury, nauki) jak i wykonywane w pojedynczych egzemplarzach na prywatne zamówienie.

Rozkwit sztuki medalionu był też reakcją epoki romantyzmu na skostnienie klasycznej formy produkcji medali, które wybijano w wielkich ilościach,

w grupach i suitach. Upamiętniały niemal każde ważniejsze wydarzenie, a utrzymane w określonych kanonach osiemnastowiecznej sztuki medalierskiej, stawały się szablonowe i monotonne. Artyści zatem, szukając nowych rozwiązań w zamkniętym kręgu medalu, znaleźli je w nowej formie jaką stał się medalion przedstawiający najczęściej płaskorzeźbiony portret.

Ta forma sztuki znakomicie wpasowała się w nurt romantyzmu ówczesnych czasów. Dekoracyjny charakter medalionów w zupełności odpowiadał stylowi i upodobaniom tamtej klienteli. Zawieszane na ścianach domostw zachowywały prywatny charakter. Spełniały też funkcję pamiątek historycznych przypominając wizerunki osób ogólnie znanych, szanowanych i wielce zasłużonych dla kraju. Były tym samym wizytówką upodobań i mentalności ich właścicieli. I dziś jeszcze znajdujemy w prywatnych mieszkaniach pojedyncze medaliony i plakiety. Widzimy je głównie w pomieszczeniach gabinetowych, towarzyszące zawieszonym na ścianach przedstawieniom graficznym, rzadziej malarskim. Zwykle spełniają rolę pamiątek historycznych XIX i XX-wiecznych z okresu międzywojennego z portretami ważnych osobistości lub przedstawieniami zabytków polskiej architektury.

Odminną funkcję przyjęły medaliony i plakiety portretowe czy okolicznościowe realizowane na zamówienie prywatne lub instytucji państwowych i społecznych z przeznaczeniem do umieszczenia w miejscach ogólnie dostępnych. Tę rolę pełnią do dziś medaliony i plakiety zdobiące płyty nagrobne, pomniki, epitafia kościelne, wnętrza instytucji państwowych czy frontony kamienic. Przy czym, prywatne medaliony i plakiety pełnią zadania portretów rodzinnych, przypominające twarze bliskich osób. Publiczny charakter przyjmują zaś te, które mają przypominać postacie znane i zasłużone lub wydarzenia godne zapamiętania.

Większe zespoły medalionów i plaket możemy dziś oglądać głównie w zbiorach muzealnych, rzadziej kolekcjach prywatnych. Swoistą ich galerię tworzą nekropolie historyczne, gdzie medaliony i plakiety portretowe stanowią pokoleniową dokumentację ikonograficzną miejscowej społeczności.

Zbiór medalionów i plaket Muzeum Historycznego m.st. Warszawy stanowi zespół 230 obiektów, które znalazły miejsce w Dziale Medali i Numizmatów. Zasadniczym walorem tej kolekcji jest ich reprezentatywność w ukazaniu twórczości wybitnych polskich rzeźbiarzy i medalierów XIX i XX w., a na przykładzie ich prac, prezentacja różnych prądów artystycznych, którym ulegała sztuka medalierska tego czasu.

Gromadzenie zespołu muzealnego szło różnymi drogami. Większość obiektów pochodzi z zakupów P. P. „Desa” w latach 1970–1990, z Aukcji Warszawskiego Centrum Numizmatycznego oraz od osób prywatnych. Liczne są też przekazy Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy z lat 1970–1980, a także dary samych autorów. W miarę możliwości kolekcja ta jest ciągle powiększana i kompletowana mając na uwadze co najmniej trzy kryteria: prace warszawskich rzeźbiarzy i medalierów, wytwórczość sy-

gnowaną warszawskich firm brązowniczych oraz tematykę związaną z profilem zbiorów muzealnych.

Najcenniejsze obiekty pochodzą ze zbioru dr. Ludwika Gocla przekazanego do Muzeum w 1964 r. Jest to zespół medalionów portretowych z wybitnymi postaciami z okresu Powstania Listopadowego i Wielkiej Emigracji wykonanymi przez medalierów polskich i francuskich w latach 1830–1850. Niezwykle rzadkie są też medaliony o tematyce sportowej Krystyny Dąbrowskiej z lat 1920–1930, przekazane do zbiorów z Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu w 1953 r. Z większych zespołów, których wartość wzrasta z każdym dokompletowanym obiektem, należy wymienić grupę medalionów minterowskich, plakiety i medaliony autorstwa Czesława Makowskiego oraz plakiety produkcji Mennicy Państwowej z lat 1926–1939. Sporo uwagi poświęca się też twórczości medalierskiej warszawskich zakładów brązowniczych. Medaliony i plakiety wyrobu Braci Łopieńskich, Edwarda Krasnosielskiego, Józefa Wasilewskiego, Adama Tyblewskiego, Czesława Chojnowskiego są dziś prawdziwymi rarytasami na rynku antykwarecznym. Oddzielną grupę stanowią pojedyncze medaliony i plakiety znanych polskich rzeźbiarzy okresu lat międzywojennych i powojennych. Są często darami samych artystów lub ich rodzin i stanowią niepowtarzalne obiekty tej skądinąd powielanej gałęzi sztuki.

WIEK XIX

W zbiorach medalierskich Muzeum Historycznego m.st. Warszawy medaliony i plakiety dziewiętnastowieczne zajmują szczególną pozycję. Niebagatelną rolę odegrała tu kolekcja Ludwika Gocla, której część stanowią płasko-rzeźby portretowe polskiej Emigracji Popowstaniowej, dzieła Pierre Jean Davida d'Angers, Władysława Oleszczyńskiego i pojedyncze prace François A. Cauinois i Antoniego Bovy. Właśnie prace tych artystów, co warto przypomnieć, spełniały we Francji w tamtych latach ważne zadanie. Były jedną z form działalności propagandowej ośrodków polskiej emigracji po 1830 r., której zbliżenie do wybitnych przedstawicieli zachodniego świata artystycznego zaowocowało wzajemną sympatią. Francuscy i belgijscy malarze i rzeźbiarze, zwłaszcza ci o poglądach republikańskich, wielką estymą darzyli bohater-skich Polaków, „synów nieszczęśliwego narodu”. Popularyzacja poprzez medaliony wizerunków znanych postaci ze świata polskiej emigracji miała pozyskać cudzoziemców dla sprawy polskiej, przypomnieć o istnieniu problemu polskiego i poparciu dla kół emigracyjnych. Polakom zaś miała dodawać otuchy i pobudzać uczucia patriotyczne. Niejednokrotnie pomimo cenzury udało się przewozić medaliony do kraju, gdzie wzbudzały duże zainteresowanie i przechowywane były jako pamiątki narodowe¹.

¹ M. Dubrowska, *Powstanie listopadowe w medalach, medalionach, plakietach i odznakach*, „Zeszyty Wolskie”, nr 3, Warszawa 2001, s. 8–14.

1

2

3

4

5

6

Spośród medalionów poświęconych Polakom dłuta Davida d'Angers (1789–1856) w zbiorach muzealnych oglądamy wizerunki Adama Mickiewicza (1829), (il. 1), Klaudyny Potockiej (1831), Juliana Ursyna Niemcewicza (1833), Adama Jerzego Czartoryskiego (1838), Józefa Dwernickiego (1840) i Joachima Lelewela (1844)². Niektóre z nich artysta modelował z autopsji. I tak, szkic do medalionu Mickiewicza powstał w Weimarze, gdy obaj z poetą gościli u Goethego na uroczystościach 80. rocznicy jego urodzin. Joachima Lelewela natomiast szkicował w Brukseli, dokąd udał się „aby uprosić uczonego o pozę do medalionu”³. Wykonany przez artystę szkic Lelewela stał się później wzorem dla wszystkich rzeźbiarzy, którzy tworzyli medale z jego portretem. Medaliony Davida, starannie odlewane w firmie „Eck et Durand”, rozpowszechnione były po całej Polsce. Stanowiły też wzór do naśladowania dla różnych wytwórni medalierskich.

W kolekcji L. Gocla uwagę przyciągają też prace innych medalierów. Wysoki kunszt rzeźbiarski wykazują medaliony dłuta François Augustina Cunois (1787–1859) i Antoine'a Bovy (1795–1877). Są to wizerunki Jana Nepomucena Umińskiego (1832) i Fryderyka Chopina (1837)⁴. Znakomitym dopełnieniem zbioru są prace Władysława Oleszczyńskiego (1808–1866), wziętego rzeźbiarza, ucznia Davida. Spośród licznych wizerunków polskiej emigracji, mamy tu zachowane płaskorzeźby Edwarda Jełowickiego (1841), Stefana Witwickiego (1842), Hieronima Kajsiewicza (1845), Józefa Hubego (1847) i Juliusza Słowackiego (1841, il. 2)⁵. Ten ostatni wzbudził kiedyś w prasie komentarze. Pisano o nim: „Medalion ceniony jako dzieło sztuki jest pełen celujących zalet [...] a powstał za jednym potężnym tchnieniem snycerza”⁶. Sam poeta zaś w liście do matki donosił: „patrzac na niego, będziesz na mnie patrzała i czuć będziesz to, co ja czuję myśląc o smutnych i świetnych losach”⁷.

Niezwykle cenny zespół medalionów emigracyjnych francuskich i polskich rzeźbiarzy stanowi w zbiorach Muzeum Historycznego Warszawy jedynie fragment kolekcji pamiątek historycznych tego okresu, przekazanej w 1964 r. przez dr. Ludwika Gocla (1889–1966), antykwariusza, bibliofila i historyka Powstania Listopadowego. Uzupełnia inne zespoły tej kolekcji (zbiór rycin, nut, rękopisów, druków ulotnych i bibelotów), która doczekała

² *Katalog zbiorów Ludwika Gocla. Powstanie Listopadowe i Wielka Emigracja*, t. 3: *Pamiątki Historyczne. Medale. Medaliony*. Oprac. M. Dubrowska, G. Kieniewiczowa, Warszawa 1978, poz. 226, 230, 227, 220, 221, 225, il.

³ E. S., *O podobiznach Lelewela przechowywanych w Gabinecie Numizmatycznym w Brukseli*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1912, t. 1, s. 76.

⁴ *Katalog jw.*, poz. 233, 219, il.

⁵ Tamże, poz. 223, 234, 224, 222, il.; oraz nr inw. MHW 24266.

⁶ „Orędownik Naukowy”, Korespondencja nr 38, Poznań 1841, s. 308.

⁷ Tamże.

się całościowego opracowania naukowego w formie katalogu⁸ i prezentowana jest w oddzielnym pomieszczeniu tzw. Gabinetie dr. Ludwika Gocla.

Inną grupą medalionów licznie reprezentowaną w zbiorach muzealnych są płaskorzeźby portretowe odlewane w brązie w fabryce „Wyrobow Metalowych i Lakierowanych” Karola Juliusza Mintera, czynnej w latach 1828–1881 z siedzibami przy ulicy Świętokrzyskiej, Smolnej i Brukowej w Warszawie⁹. Zgromadzony zbiór minterowski liczy jak dotąd 35 medalionów odlewanych przez firmę serijnie w latach 1850–1879. Medaliony te, czyli „płaskorzeźby z wizerunkami znakomitości polskich” (wg reklamy fabrycznej Mintera) pochodzą z różnych serii tematycznych: postaci historycznych, osobistości współczesnych Minterowi i serii królewskiej. Najcenniejsze z nich, w dobrych odlewach brązowych, to medaliony: Andrzeja Zamoyskiego (H. Stattler, 1851), Antoniego Kątskiego (W. Święcki, 1853), Józefa Ignacego Kraszewskiego (W. Święcki, 1855), Stanisława Jachowicza (W. Święcki, 1857), Beniamina Piotra Szymańskiego (W. Święcki, 1857), Stanisława Moniuszki (W. Święcki, 1857), Jadwigi Łuszczewskiej (Deotymy) (Wł. Oleszczyński, 1858), Apolinarego Kątskiego (W. Kasperowicz, 1861), Ludwika Maurycego Hirszelada (H. Marczewski, 1876), Józefa Supińskiego (H. Marczewski, 1876) oraz trzy medaliony królewskie – Kazimierza Jagiellończyka, Henryka Walezego i Władysława IV (W. Święcki, ok. 1860)¹⁰.

Autorami modeli gipsowych (przeważnie o średnicy 13–14 cm) do odlewów w brązie była grupa rzeźbiarzy, blisko współpracująca z Minterem, wśród nich najpłodniejszym był Wojciech Święcki (1823–1873). Artysta ten wykonał nie tylko największą liczbę modeli według własnej koncepcji lecz wypracował też inne, opierając się na starych rycinach lub medalionach Władysława Oleszczyńskiego, Davida czy Antoina Bovy.

Wyroby medalierskie firma sygnowała: „Nakład i odlew Fab: Mintera”, „Odlew Fabryki Mintera”. Najwcześniejsze jednak serie, rzadko dziś występujące w zbiorach muzealnych, opatrzone były sygnaturą na odwrocie w postaci przylutowanej płytki lub stempla z tzw. cechą firmową: orłem dwugłowym lub bez orła i napisem „Fabryka/C. Minter/w Warszaw/Nr: 1337” lub „Fabryka/C. Minter/Warszawa”.

Często w zbiorach medalierskich, w tym w Muzeum Historycznym m.st. Warszawy spotykamy parę medalionów portretowych Tadeusza Kościuszki (nr inw. MHW 20345, il. 3) i Józefa ks. Poniatowskiego (nr inw. MHW 20346, il. 4). Układ kompozycyjny, wymiary i modelunek wskazują na jednego wykonawcę. Owalne (17x14 cm), okolone dębowym wieńcem przeplecionym wstęgą

⁸ *Katalog zborów Ludwika Gocla. Powstanie Listopadowe i Wielka Emigracja*, t. 1: *Księgozbiór*. Oprac. S. Cieplowski, Warszawa 1975; t. 2: *Obrazy olejne. Rysunki. Akwarele. Grafika*. Oprac. I. Tessaro-Kosimowa, Warszawa 1987; t. 3: *Pamiętki historyczne. Medale. Medaliony*. Oprac. M. Dubrowska, G. Kieniewiczowa, Warszawa, 1978.

⁹ M. Dubrowska, A. Sołtan, *Rzemiosło artystyczne Minterów 1828–1881*, Warszawa 1987.

¹⁰ Tamże, poz. 169, 119, 130, 117, 159, 114, 137, 120, 112, 156, 101, 32, 38, 41, il.

z nazwami zwycięskich bitew, zwieńczone są u góry tarczą z Orłem, zaś u dołu herbami rodowymi naszych bohaterów. Proweniencja ich, jak dotąd, nie jest jednoznaczna. Wiele przesłanek wskazuje na fakt, że wykonywała je w większości ze stopu żeliwnego lub cynowego ok. 1828 r. huta w Białogonie k. Kielc.

Założona w 1817 r. z inicjatywy Stanisława Staszica „Huta Aleksandra” była zakładem wytopu metali, ołowiu i wytwórni srebra. Wraz z wybudowaniem kompleksu fabrycznego uruchomiono ludwisarnię, a w 1820 r. jej oddział – mosiężarnię do produkcji galanterii metalowej. Odlewnictwo galanterii z metali kolorowych, brązu, mosiądzu i innych pólslachetnych stopów było wówczas w modzie. Wyrób dekoracji do dworców szlacheckich ze srebra i cyny – zastaw, lichtarzy, krucyfiksów, klamek czy kałamarzy była opłacalna dla huty w Białogonie. „W obliczu grożącego hucie zastoju – pisze autor jej monografii – [...] trzeba mosiężarnię policzyć na dobro budowniczych Białogonu, choćby w danej chwili nie zasługiwała ona na sfinansowanie przez skarb obciążony zadaniami daleko ważniejszymi dla gospodarki narodowej”¹¹. Z inwentarza modeli odlewniczych dowiadujemy się o ambicjach artystycznych zakładu. W latach dwudziestych XIX w. odlano tu prócz medalionów, popiersia Kościuszki, Poniatowskiego, cara Aleksandra I i jego rodziny, generała Krasińskiego, Samuela Bogumiła Lindego, Wellingtona, Barclay de Tolly’ego, Fryderyka Augusta, poety Wielanda i popiersie Stanisława Staszica zdobiące niegdyś Towarzystwo Naukowe Warszawskie¹². Jedynie w pierwszym okresie działalności zakładu w Białogonie możemy mówić o odlewnictwie artystycznym. W późniejszych latach (1836–1848) przekształcono zakład w warsztaty mechaniczne, a na przełomie wieków w wytwórnię pod nazwą „Zakłady Mechaniczne, Odlewnia, Fabryka Maszyn i Narzędzi Rolniczych” o ustalonym profilu, pracującą całkowicie na potrzeby przemysłu aż do 1945 r.

Do szczególnie interesujących prac w zbiorach Muzeum należy para medalionów z przedstawieniami odnoszącymi się do żałoby narodowej po upadku powstań 1831 i 1863 r. Identyczne w wymiarze (śr. 32 cm, brąz, niesygn.) i założeniu kompozycyjnym, lekko wypukłe, okolone ażurowym łańcuchem żałobnym, przedstawiają sceny znamionujące tragedię naszych zrywów narodowych w XIX w.

Pierwszy z medalionów *Pożegnanie wojskowych z Ojczyzną* (nr inw. MHW 13/L. G., il. 5) wzorowany został na litografii niemieckiej *Der Polen Abschied vom Vaterland*, powielanej w drezdeńskim zakładzie Franciszka Hanfstängla¹³. Litografia ta, oparta na malarskim pierwowzorze Dietricha Montena z 1832 r. stała się później źródłem inspiracji różnego typu wariantów. Kompozycję pożegnania wojskowych z Ojczyzną przy słupie granicznym

¹¹ J. Pazdur, *Zakłady metalowe w Białogonie 1614–1914*, Wrocław 1957, s. 76.

¹² Tamże, s. 77.

¹³ *Katalog zbiorów Ludwika Gocla*, t. 2, jw., poz. 543, il. 90.

przedstawiano w różnych wersjach i kolorystyce w dziełach graficznych, malarskich a także w medalierstwie. W tym przypadku okrągły kształt medalionu narzucił artyście odmienną kompozycję w ujęciu centralnych postaci: umieszczeniu na pierwszym planie szupa granicznego ze stojącymi postaciami i przesunięcie oficera kawalerzysty na plan dalszy¹⁴.

Drugi medalion *Pamiętka po 1861* (nr inw. MHW 16181, il. 6), stanowiący pendant do *Pożegnania wojskowych z Ojczyzną*, oparto na przedstawieniu podług rysunku Artura Grottgera, IV kartonu pt. *Widzenie* z cyklu martyrologicznego *Lituania* (1866)¹⁵. Cykl litewski (pozostałe *Warszawa I*, *Warszawa II*, *Polonia*, *Wojna*) nawiązywał do tematów powstania 1863 r. na Litwie. Odmienna od innych cykli *Lituania* pozbawiona była swoistej ekspresji i realistycznej prawdy, zaś fantastyka oraz zjawiska nadprzyrodzone zastąpiły tu realne zdarzenia. Zapewne jednak obraz z *Widzenia* był na tyle sugestywnym przedstawieniem wydarzeń lat sześćdziesiątych, że medalier właśnie tę kompozycję obrał za temat swej pracy. Cykle Grottgera, co należy zaznaczyć, były niezwykle popularne wówczas, rozpowszechnione w albumach m.in. przez wiedeńską firmę F. Bondy. W przypadku tego medalionu, artysta nie zmienił kompozycji w usytuowaniu postaci i przełożył na okrągłą płaszczyznę obraz powstańca-sybiraka z objawiającą się postacią Matki Bożej Królowej Polski.

Można założyć, że medaliony wyszły z pracowni Jana Salomona Mincheimera (Minheymer, Müncheimer) (1808–1879). Ten wybitny medalier i rytownik zaangażowany był m.in. w tematach prac o wymowie patriotycznej¹⁶. Jego autorstwa była wykonana ok. 1860 r. seria guzików portretowych z wizerunkami polskich władców i bohaterów narodowych oraz scenami bitew z Powstania Listopadowego (wzorowana zapewne na litografii Johanna Stettnera). Mincheimer, który od 1852 r. prowadził pracownię medalierską przy ul. Królewskiej 25, w okresie poprzedzającym Powstanie Styczniowe wydawał różne pamiątki patriotyczne. Z pracowni artysty wychodziły medale, medaliony, medaliki, biżuteria patriotyczna i emblematy narodowe. Za ich produkcję był represjonowany. Aresztowany w 1862 r. został skazany na zesłanie, którego jednak udało mu się uniknąć. Wykonane anonimowo medaliony po 1866 r. wykazują znaczny kunszt artystyczny w modelunku i odlewie brązowym. Jeśli przyjmiemy ich warszawską proveniencję, to niewiele zakładów mogło je produkować poza pracownią medalierską Jana Salomona Mincheimera.

Druga połowa XIX w. przyniosła parę tematów wiodących w ikonografii medalionowej. Jednym z nich była postać Józefa Ignacego Kraszewskiego. Na rok 1879 przypadł bowiem jubileusz 50-lecia jego pracy literackiej, a niespełna 10 lat później, w 1887 r., żegnano pisarza w Krakowie na Skałce, w klasztorze OO. Paulinów.

¹⁴ *Katalog zbiorów Ludwika Gocla*, t. 3, jw., poz. 236, il.

¹⁵ W. Juszcak, *Artur Grottger. Pięć cykli*, Warszawa 1960, s. 15–18, il.

¹⁶ M. Dubrowska, jw., s. 15.

Liczba prac medalierskich poświęconych Kraszewskiemu z tamtych lat jest imponująca¹⁷. Toteż nie dziwi fakt, że wiele medalionów z wizerunkami pisarza odnajdujemy w zbiorach muzealnych. Najczęściej są to powielane w wielu egzemplarzach odlewy wzorowane na medalionach znakomitych rzeźbiarzy: Andrzeja Pruszyńskiego (1830–1895) i Teofila Godeckiego (1847–1918).

Medalion gipsowy Pruszyńskiego, który artysta wykonał w uznaniu zasług pisarza, wystawiony został w Zachęcie w 1878 r. i wybrany przez Zarząd TZSP na „premium” dla członków Towarzystwa¹⁸. W dużej ilości egzemplarzy powielił go później w blasze mosiężnej grawer Franciszek Witkowski w Fabryce Braci Henneberg.

Drugi wzór ikonograficzny stanowiła płaskorzeźba Teofila Godeckiego z dzienną datą 30 IX 1879 r. Medalion odlany w brązie złożonym przez Fabrykę Wyrobów Brązowych Spółki Udziałowej, ozdobiony mosiężną złotoną ramką z napisem „Jubilatowi – od Fabryki Wyrobów Ski Udziałowej w Warszawie” wręczony został pisarzowi w dniu uroczystego jubileuszu w Krakowie 3 października 1879 r.¹⁹

Muzeum Historyczne jest w posiadaniu pięciu medalionów Kraszewskiego, będących replikami medalionów Pruszyńskiego i Godeckiego, wypracowanymi w różnych wymiarach i materiałach (brązie, żelazie, cynie). Wykonały je firmy warszawskie: Stanisława Hellicha z ul. Kopernika 22 (nr inw. MHW 23234), Fabryki Brązowniczej Spółki Udziałowej przy ul. Tamka 6 (nr inw. MHW 23277), Fabryki Braci Henneberg z ul. Wolskiej 17 (nr inw. MHW 19346), Braci Łopieńskich z ul. Ordynackiej 3 (nr inw. MHW 24265, il. 7).

Wizerunek Adama Mickiewicza był kolejnym tematem ikonograficznym podejmowanym chętnie przez artystów i firmy brązownicze. Do przypomnienia portretu wieszczki walczyły się dwie uroczystości: sprowadzenie jego prochów z paryskiego cmentarza Montmorency na Wawel 4 lipca 1890 r. oraz stulecie urodzin poety przypadające na rok 1898.

Zgromadzony w Muzeum zespół sześciu medalionów z przedstawieniem Mickiewicza pozwala na ustalenie pewnych wzorów, z których najczęściej korzystały firmy brązownicze. Był nim zapewne medalion Lepolda Steinmanna (1848–1897), polskiego rzeźbiarza i medaliera w Cesarskiej Mennicy w Petersburgu. Modelowany w 1887 r., niezwykle okazały (śr. 42 cm), z naturalnej wielkości głową poety, wystawiony został w Zachęcie i doczekał się odlewów w brązie m.in. w firmie Jana Serkowskiego (czynna od 1867 r. przy ul. Nowolipie 76/8). Ta właśnie replika znajduje się w zbiorach muzealnych (nr inw. MHW 24816, il. 8). Wzorowano na nim też dwa inne medaliony, nie-

¹⁷ M. Kowalski, *Portret Józefa Ignacego Kraszewskiego w medalierstwie i rzeźbie*, (katalog wystawy), Międzyrzecz Podlaski 1981.

¹⁸ J. Wiercińska, *Katalog prac wystawionych w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie w latach 1860–1914*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 298; M. J. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa, 1995, s. 169, il. 70.

¹⁹ M. Kowalski, *ibid.*, s. 27.

sygnowane, z datą 1890, wydane zatem okazjonalnie na uroczystości wawelskie. Są to być może wyroby krakowskich lub lwowskich zakładów brązowniczych (nr inw. MHW 16722, 18349).

Pozostałe obiekty wiązać należy z jubileuszem 100-lecia urodzin poety (nr inw. MHW 21889, 4365). To prace oparte na przedstawieniach pomnikowych, które Mickiewiczowi wystawiono w 1898 r. w Krakowie (T. Rygier) i Warszawie (C. Godebski). Natomiast fabryka platernicza Romana Plewkiewicza (czynna od 1898 r. przy ul. Czerniakowskiej 90) wypuściła na rynek medalion portretowy wzorowany na medalionie Davida d'Angers z 1829 r. spopularyzowany w kraju przez fabrykę Mintera (nr inw. MHW 23044). Przez następne lata firma Plewkiewicza oferowała medalion do nabycia, do czego zachęcały w działach „wizerunki ścienne” kolejno wydawane katalogi fabryczne.

Wśród medalionów końca XIX w. w zbiorach muzealnych można oglądać dwie prace Jana Kryńskiego (1850–1890), artysty rzeźbiarza i propagatora sztuki stosowanej. Kryński w latach 1885–1890 utrzymywał własną pracownię brązowniczą przy ul. Brackiej, gdzie odlewał zarówno swoje prace jak i dzieła innych rzeźbiarzy; od drobnych brązów po rzeźbę monumentalną. Wcześniej był modelarzem w fabryce Norblina i Wernera. Projektował wyroby rzemiosła artystycznego a także wiele prac rzeźbiarskich – popiersi, statuetek, medalionów.

W roku jubileuszowym Odsieczy Wiedeńskiej, w 1883 r., wymodelował artysta medalion (śr. 25 cm) z popiersiem Jana III Sobieskiego, przeznaczony do licznych reprodukcji. W zmniejszonym wymiarze, zredukowany do średnicy 14 cm, odlała w brązie mało znana Fabryka Wrobów Bronzowych Spółki Udziałowej przy ul. Tamka 6 (czynna od 1879). Warto dodać, że jej udziałowcami byli Bracia Buch i Jan Łopieński²⁰.

Drugi z medalionów Kryńskiego to popiersie Teodora Władysława Andersa (1857–1886), lekarza warszawskiego, ordynatora kliniki chorób skórnych i wenerycznych Uniwersytetu Warszawskiego²¹ (il. 9). Zaprojektowany i odlany w brązie w 1886 r. był medalionem pośmiertnym, wykonanym na zamówienie brata Teodora – Ludwika Andersa. Przeznaczony do wmurowania w płytę nagrobną (pełny odlew, wym. 50x41 cm, bez inskrypcji) nie znalazł tam miejsca. Kryński wystawił go w Zachęcie w 1886 r.²² Na grobie Teodora Andersa, na cmentarzu ewangelicko-augsburskim w Warszawie, wmurowano natomiast w płytę nagrobną konturową plakieta z głową zmarłego powieloną z medalionu²³.

²⁰ M. Dubrowska, A. Sołtan, *Brązownictwo warszawskie XIX i XX w.*, (katalog wystawy), Warszawa 1996, poz. 95, il.

²¹ Tamże, poz. 140, il.

²² J. Wiercińska, *iw.*, s. 179.

²³ Cmentarz ewangelicko-augsburski w Warszawie, aleja 5 nr 15/17; plakieta niesygnowana; brąz, wym. 44x22 cm; zob. E. Szulc, *Cmentarz ewangelicko-augsburski w Warszawie*, Warszawa 1989, s. 19–20.

7

8

9

10

Obok medalionów portretowych tego czasu, w zbiorach Muzeum są i inne – rocznicowe i okolicznościowe związane z wydarzeniami historycznymi lub aktualnymi. Do najciekawszych należą dwa medaliony z 1869 r. upamiętniające trzechsetną rocznicę Unii Lubelskiej. To medalion królowej Jadwigi i Władysława Jagiełły, wyrobu rytownika krakowskiego i lwowskiego Andrzeja Schindlera (nr inw. MHW 24267) oraz drugi, z trójpołowym herbem Polski, Litwy i Rusi i napisem TRZECHESETNA ROCZNICA POŁĄCZENIA POLSKI, LITWY I RUSI NA SEJMIE LUBELSKIM 11 SIERPNIA 1569 (nr inw. MHW 17032).

Na uwagę zasługuje też plakietka wydana z okazji zapalenia w Warszawie pierwszych 92 latarni gazowych (nr inw. MHW 19164, il. 10). Wydarzenie to miało miejsce 26 grudnia 1856 r. na trasie ulic od Książęcej poprzez Nowy Świat, Krakowskie Przedmieście do placu Zamkowego. Oświetlenie gazowe wprowadziło Kontynentalne Towarzystwo Oświetlenia Gazowego z Dessau dzięki umowie zawartej z Magistratem m. Warszawy i uruchomieniu gazowni przy ul. Książęcej. Plakietka pamiątkowa w formie kartusza (brąz, wym.

13x12,5 cm), przedstawia podkolorowane farbą herby dwóch miast Warszawy i Dessau z latarnią gazową pośrodku. Był to zapewne wyrób jednej z warszawskich fabryk metalowych (K. J. Mintera?).

Zespół dziewiętnastowiecznych medalionów w omawianym zbiorze jest w znacznej mierze reprezentatywny dla twórczości medalierskiej tego czasu. Zdominowały go medaliony okrągłe lub owalne z realistycznym a nawet naturalistycznym wizerunkiem portretowym. Modelowane często w wypukłym reliefie (*haut relief*) wymagały dobrego odlewu i starannie położonej patyny, czym w znacznej mierze polscy artyści starali się dorównywać francuskim mistrzom medalierstwa.

Lata osiemdziesiąte XIX w. niosły zmiany w poglądach estetycznych w sztuce. Przeniknęły też do medalierstwa przysparzając sobie zwolenników awangardowych kierunków stylistycznych – impresjonizmu, symbolizmu i secesji. Znaczna jednak grupa medalierów pozostawała wierna tradycyjnemu akademizmowi, toteż realistyczne traktowanie portretu przeważa w medalionach i plakietach XX w.

PRZEŁOM WIEKÓW – DO 1918 R.

Ostatnie lata XIX w. przyniosły w medalierstwie spopularyzowanie nowej formy artystycznej – plakiety, zazwyczaj prostokątnej i jednostronnej, rzadziej dwustronnej, wykonywanej techniką bicia stempla lub odlewu. Plakietą, która dotąd używana była jako płaskorzeźbiona płytką do zdobienia mebli lub wykładzin, samodzielny status artystyczny zyskała na przełomie wieków dzięki pracom francuskich medalierów takim jak Jules Clément Chaplain (1839–1909) i Oskar Luis Roty (1846–1911). Polscy medalierzy zaczęli również sięgać po tę formę artystycznej wypowiedzi, a mistrzem w jej modelowaniu był Czesław Makowski (1873–1921), rzeźbiarz i medalier warszawski.

Makowski wykonał około 800 plakiet wielu zasłużonych Polaków, które nazwał „profilami”²⁴. Był to swoisty panteon, w którym artysta widział swoje posłannictwo i wzniosły obowiązek patrioty. Plakiety wymodelowane w stylu realistycznego impresjonizmu, o fakturze szorstkiej i nierównej, ukazywały na całej swej powierzchni popiersie w profilu, rzadziej głowę do przecięcia szyi. Znaczna liczba „profilów” pozostała w gipsie. Inne doczekały się odlewów w brązie w pracowniach Jana Serkowskiego, Edwarda Krasnosielskiego oraz Braci Łopieńskich.

Muzeum Historyczne m.st. Warszawy zgromadziło zbiór 16 plakiet i medalionów, głównie w odlewach brązowych (trzy w gipsie). Z ciekawych prac Makowskiego zasługują na uwagę plakiety z lat 1904–1914 z wizerunkami: Stefana Szyllera (1904; nr inw. MHW 17484), Adama Mahrburga (1905; nr inw.

²⁴ Cz. Makowski, *Profile. Płaskorzeźby osób znakomitych z krótkimi życiorysami*. Część I, Warszawa 1906.

MHW 25165, il. 11), Artura Goebła (1906; nr inw. MHW 22216), Marii Konopnickiej (1906; nr inw. MHW 20042) oraz medaliony Franciszka Radoszewskiego (1916; nr inw. MHW 21955), Piotra St. Drzewieckiego (1909; nr inw. MHW 20899), Romana Dmowskiego (1914; nr inw. MHW 22878), Józefa Mianowskiego (1912; nr inw. MHW 22676) i Józefa Zielińskiego (1921; nr inw. MHW 19296). Warto dodać, iż odlew brązowy tego ostatniego medalionu odnajdujemy na Powązkach na grobie Józefa Zielińskiego, dr medycyny i wielkiego społecznika²⁵.

Niejednokrotnie przy identyfikacji osób w pracach Makowskiego napotykałyśmy na trudności przy braku jakichkolwiek napisów, poza sygnaturą autora. Pomocne wówczas może być porównanie z gipsowymi plaketami stanowiącymi w wielu przypadkach modele do odlewów brązowych²⁶. Napisy odautorskie na ich odwrocie określają często portretowaną postać. Można też identyfikować osobę dzięki inskrypcjom nagrobnym w przypadku umieszczenia replik plaket na płytach cmentarnych.

Plakiety portretowe spopularyzowane przez Czesława Makowskiego znalazły miejsce w twórczości innych wybitnych rzeźbiarzy takich jak Henryk Glicenstein, Edward Wittig, Zygmunt Otto, których pojedyncze prace w zbiorze muzealnym zasługują na uwagę.

Plakietka zatytułowana *Staruszka* (nr inw. MHW 25169, il. 12), to jedna z wcześniejszych tego typu prac Henryka Glicensteina (1870–1942), rzeźbiarza, malarza i grafika, tworzącego – głównie poza krajem – rzeźbę portretową i kompozycje o tematyce religijnej i symbolicznej. Artysta nie pozostawał obojętny na relief w sztuce medalierskiej, w którym wyraźnie zaznaczają się wpływy modernizmu w różnicowaniu powierzchni i wykorzystywaniu światła przy modelunku postaci. Elementy te odnajdujemy w płaskorzeźbie *Staruszka*, w przedstawieniu starej kobiety, w chustce, w pełnym zadumy wyrazie twarzy, z dłońmi splecionymi pod brodą. Plastyczne tło i półkolista wyodrębniona rama dopełniają całości obrazu. Artysta wystawił plakietę w 1903 r. w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, a rok później w warszawskiej „Zachęcie”. Według list z wykazami losowań w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych, plakietę nabył w 1904 r. Zenon Przesmycki „Miriam”. Odlana w brązie w firmie Braci Łopieńskich nie mogła mieć wielu replik i być może ta, stanowiąca własność Z. Przesmyckiego, trafiła do zbiorów muzealnych.

Godna odnotowania jest z kolei plakietka niezidentyfikowanej kobiety z ok. 1900 r. (nr inw. MHW 23845, il. 13), autorstwa Edwarda Wittiga (1879–1941). Jest zapewne jedną z pierwszych prac tego artysty, którego dojrzała twórczość przypada na lata dwudzieste i trzydzieste ubiegłego wieku.

²⁵ M. Dubrowska, A. Sołtan, *Powązkowskie medaliony i plakiety portretowe*, Warszawa 1992, s. 206.

²⁶ Pokazny zespół gipsowych plaket i medalionów Makowskiego znajduje się w Muzeum Narodowym w Poznaniu (Dział Numizmatyczny) i Łazienkach Królewskich w Warszawie (Dział Rzeźby).

11

12

13

14

15

16

Absolwent Akademii w Wiedniu i Paryżu, od 1914 r. wykładowca w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych, już w pierwszych udanych pracach medalierskich, plaketach portretowych, ukazuje własny styl. Reliefy Wittiga, niezwykle płaskie i subtelne, są doskonałe w przekazaniu wyrazu osoby portretowanej łącznie z detalami jej stroju, fryzury i biżuterii. Plakietka z wizerunkiem kobiecego popiersia, w dobrym odlewie brązowym, jest jedną z niewielu tego typu prac Wittiga zachowanych w zbiorach muzealnych.

W przeciwieństwie do poprzednich obiektów, plakietka Zygmunta Otto (1874–1944) z popiersiem Juliusza Słowackiego (nr inw. MHW 560), należy do plaket często występujących w zbiorach, wydanych w dużym nakładzie i spopularyzowanych przez Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w 1909 r. Artysta wykonał je na zamówienie TZSP, które w tym roku dla swoich członków oferowało „skończone dzieło sztuki”, czyli zamiast reprodukcji graficznej, utrwalony w plakiecie wizerunek poety. Tym samym upamiętniono też obchodzony wówczas jubileuszowy rok Słowackiego. „Płaskorzeźba – jak pisało – wyobraża popiersie w medalionie poety w pięknym artystycznym układzie. Górną część czworokątnej tablicy zajmuje wizerunek odznaczający się podobieństwem rysów i dobrze schwyconym wyrazem duchowym. U spodu artysta umieścił trzy symboliczne wieńce: różany oznacza rok 1809, datę urodzin poety, laurowy rok jego śmierci, a oba te wieńce łączy w jedną całość cierniowa korona, symboliczne uplastycznienie wędrówki życiowej Juliusza”²⁷. Plakietka wyszła z zakładu odlewów metalowych Władysława Ambrożewicza (czynny od 1904 r. przy ul. Kolejowej 39). Starannie odlana w żelowie i patynowana na brąz, wydana w wielu egzemplarzach spełniła zapewne zamiary dyirekcji „Zachęty” zwiększając liczbę członków TZSP.

Spośród medalionów z tego okresu, unikalnym obiektem jest portret Feliksa hr. Czackiego, modelowany w 1912 r. przez Jana Biernackiego (1879–1930), w brązowym odlewie Braci Łopieńskich²⁸ (il. 14). Wypukłorzeźbiony w głębokim reliefie, ujmujący popiersie w lewym profilu, ze względu na wymiary i brak określenia osoby portretowanej, sprawia wrażenie medalionu nagrobnego. Warto przypomnieć, iż Feliks Czacki (1842–1909), był na przełomie wieków osobistością w Warszawie znaną i popularną. Wnuk znakomitego pedagoga i twórcy liceum krzemienieckiego, Tadeusza Czackiego, syn Wiktora i Pelagii z ks. Sapiehów, odebrał wykształcenie przyrodnicze, poświęcając się później całkowicie rolnictwu. Administrował w swoich dobrach na Wołyniu, następnie jako naczelny administrator klucza białocerkiewskiego Branickich oraz dóbr Potockich w Wilanowie. W Warszawie pełnił prestiżowe funkcje powołany do wielu spółek i zarządów. Był m.in. wiceprezesem rady naczelnej Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej, prezesem komitetu nadzor-

²⁷ „Tygodnik Ilustrowany”, 1909, nr 49, s. 1006, il.

²⁸ M. Dubrowska, A. Sołtan, *Brązownictwo warszawskie...*, jw., poz. 66, il.

czego Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy, posłem do rosyjskiej Dumy. Brał też udział w Komitecie Towarzystwa Muzycznego i Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych.

W omawianym zbiorze wydarzenia okresu I wojny światowej ukazują plakiety Kazimierza Chodzińskiego (Chudzińskiego) (1861–1921). Rzeźbiarz ten, twórca amerykańskich pomników Tadeusza Kościuszki i Kazimierza Pułaskiego, w latach wojny w licznych plakietach i medalionach utrwalił wizerunki polityków, legionistów i członków Naczelnego Komitetu Narodowego. W zespole muzealnym znalazły miejsce cztery plakiety, w tym trzy z podobiznami członków Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z lat 1917–1918; ks. arcyb. Aleksandra Kakowskiego, metropolity warszawskiego, ks. Zdzisława Lubomirskiego, ówczesnego prezydenta Warszawy i Józefa Ostrowskiego, polityka i działacza społecznego (nr inw. MHW 1851–1853). Plakiety z 1918 r., jednorodne w charakterze, przedstawiają popiersia w ujęciu profilowym, z inskrypcją u góry i sygnaturą autorską na przecięciu ramienia. Odmienna w modelunku jest plakietka ułana „beliniaka” z 1916 r. z postacią żołnierza w pełnym rynsztunku z 1 Pułku Ułanów (nr inw. MHW 24389). Plakiety Chodzińskiego wykazują delikatny relief oraz staranny odlew i doskonałą patynę charakterystyczną dla medalierskiej szkoły wiedeńskiej, której ulegał artysta w całej swojej twórczości.

Temat niepodległościowy Polski z czasów wojny ukazują dwie plakietki przedstawieniowe. *Alegoria zmartwychwstania Polski* (nr inw. MHW 24388, il. 15) to wyrób zakładu gisierskiego Stanisława Hellicha (czynny na przełomie XIX i XX w. przy ul. Kopernika 22). Przedstawiono na niej postać szlachcica polskiego uwalniającego z grobowca orła wzbijającego się do lotu, w tle zaś krzyże z datami 1795, 1831, 1863. Napis na drugiej z nich głosi „1914 – na zegarze dziejowym bije wielka godzina” a scena wyobraża symboliczną postać Polski – uskrzydloną niewiastę w koronie, ze zbrojnymi rycerzami u jej stóp z mieczem i tarczą z Orłem polskim (nr inw. MHW 23453, il. 16). Rysunek przedstawieniowy i jego symbolika wskazują na pochodzenie plakietki z zakładu grawerskiego Stefana Wincentego Wiśniewskiego (czynny od 1914 r. przy ul. Trębackiej 7).

LATA 1918–1939

Medaliony i plakietki okresu międzywojennego przyjęły na siebie w znacznej mierze zadanie popularyzowania wizerunków znanych wówczas osobistości ze świata nauki i kultury, a przede wszystkim wybitnych polityków, twórców Polski Niepodległej. Jest sprawa oczywista, że wiele z tych prac poświęcono Józefowi Piłsudskiemu.

W omawianym zbiorze kilka z nich zasługuje na uwagę. Medalion wykonany w 1925 r. przez Olę Niewską (1900–1943) odbiega od konwencjonalnego wizerunku Marszałka (nr inw. MHW 25463). Artystka wykonała popiersie kanciastymi zgeometryzowanymi płaszczyznami w stylu modnego wów-

czas modernizmu. Medalion odlany w brązie (śr. 30 cm) doczekał się wielu replik o mniejszej średnicy (14 cm) wykonanych w zakładzie L. Kranca i T. Łempickiego (czynny od 1935 r. przy ul. Czerniakowskiej 80).

Odmienny charakter ma medalion dłuta Józefa Aumillera (1892–1963), (nr inw. MHW 25177). Popiersie z ok. 1925 r., w klasycznym modelunku choć z pewną inklinacją do rysunku w uproszczonej syntetycznej linii, wykorzystał później artysta do plakiety w serii menniczej z 1926 r.

Pozostałe portrety Józefa Piłsudskiego wymodelowali w plakietach: Jan Małeta (1871–1945), (nr inw. MHW 24269) i Feliks Robakowski (1896–1980), (nr inw. MHW 21905). Prace ich odlane zostały w brązie w latach 1928/1929 w „Pierwszej Krajowej Fabryce Medali i Nagród Sportowych” Adama Nagalskiego (czynna od 1920 r. przy ul. Bielańskiej 16). Warto nadmienić, że duża konturowa plakietka Robakowskiego (sygn. „Robak”, wym. 31x29,5 cm) była niezwykle popularna w latach międzywojennych i jest nią obecnie. Dzięki nietypowej kompozycji, znakomicie nadaje się do wmurowania w miejscach kultu pamięci Marszałka Piłsudskiego.

Nie sposób pominąć rzadkie dziś medaliony innych postaci świata politycznego: Ignacego Jana Paderewskiego, Ignacego Daszyńskiego, Jędrzeja Moraczewskiego i Kazimierza Skirmunta. Popiersie Paderewskiego znajdujące się w zbiorach, wykonał Stanisław Roman Lewandowski (1859–1940). Jest jedną z lepszych prac medalierskich tego rzeźbiarza o oryginalnym i subtelnym modelunku charakterystycznym dla wiedeńskiej secesji (odlew Braci Łopieńskich, 1920; nr inw. MHW 25158).

Portret Ignacego Daszyńskiego z kolei, w profilowym ujęciu głowy, wypracował w medalionie Władysław Gruberski (1873–1939). Modelowany w gipsie patynowanym na brąz, w 1925 r. przekazał artysta do przedwojennych zbiorów Muzeum w Płocku²⁹, w Muzeum Historycznym natomiast występuje medalion w odlewie brązowym firmy Józefa Wasilewskiego (czynna od ok. 1920 r. przy ul. Dzikiej 51), (nr inw. MHW 20459).

Plakietka portretowa Jędrzeja Moraczewskiego należy do unikalnych prac tego typu wykonanych przez Mariana Sługockiego (1882–1944). To jedna z trzech plakiet (odlew Braci Łopieńskich; nr inw. MHW 25150, il. 17) wykonanych przez rzeźbiarza w 1927 r. i wystawionych wraz z dwiema innymi plakietami ministrów Augusta Zaleskiego i Karola Niezabytowskiego w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych³⁰.

Dużą ciekawostką stanowi medalion z podobizną Kazimierza Skirmunta (1861–1931), dr. teologii i kanonika katedry wileńskiej, reprezentanta duchowieństwa polskiego przy papieżu Benedykcie XV; radcy kanoniczego ambasad RP przy Stolicy Apostolskiej. Medalion (nr inw. MHW 19127, il. 18) jest repliką brązowego medalionu wieńczącego epitafium ks. Skirmunta z kościoła

²⁹ G. Tryka, *Władysław Gruberski 1873–1933*, Płock 1998, s. 51, il.

³⁰ Sprawozdanie Komitetu TZSP za 1927 r.

Św. Stanisława w Rzymie. Autorem tablicy epitafijnej ufundowanej zapewne przez prowizorów kościoła w 1937 r. był Antoni Madeyski (1862–1939), wzięty wówczas rzeźbiarz zamieszkały w Rzymie, twórca wielu pomników nagrobnych, epitafiów i płyt komemoratywnych wykonywanych dla środowiska polskiego w kościołach rzymskich³¹.

Znaczącym zespołem w zbiorze medalierskim Muzeum są plakiety portretowe oraz przedstawieniowe z zabytkami polskiej architektury produkcji Mennicy Państwowej w Warszawie z lat 1926–1939³². Spośród 40 serii tematycznych prowadzonych przez Mennicę (a z różnymi wariantami 60) udało się zgromadzić 25 tematów w 40 obiektach. Prócz często występujących w zbiorach plaket portretowych G. Narutowicza, Wł. Reymonta, S. Żeromskiego, B. Prusa, J. Piłsudskiego, H. Sienkiewicza, T. Kościuszki oraz plaket z widokami Katedry Wawelskiej, Ratusza w Poznaniu, Kolumny Zygmunta można oglądać i te rzadko występujące, wydane w niewielkim nakładzie. Należą do nich plakiety: Fryderyka Chopina (nr inw. MHW 24676, il. 19), Św. Ekipedyta (nr inw. MHW 24817), Kobziarza (nr inw. MHW 25591), Romualda Traugutta (nr inw. MHW 25590), Adama Mickiewicza z 1936 r. (nr inw. MHW 25592) i Ignacego Mościckiego (nr inw. MHW 24255)³³.

Mennica produkowała początkowo plakiety w trzech, później pięciu wymiarach: małe bite stemplem i duże lane w brązie przeznaczone do ozdabiania tablic pamiątkowych i pomników. Projektowali je głównie Józef Aumiller (portretowe) i Stefan Rufin Koźbielewski (zabytki architektury polskiej). Zwykle opatrzone były sygnaturą Mennicy: „herb Kościesza (znak firmowy)” lub „Orzeł, Mennica/ Państwowa z h. Kościesza pośrodku”.

Poza produkcją menniczną podobne tematycznie serie podejmowały artystyczne firmy brązownicze i metalowe. Jedną z nich była „Pracownia Artystyczno-Cyzelerska oraz Wytwórnia Galanterii Metalowej” Andrzeja Tyblewskiego (czynna 1922–1933 przy ul. Chłodnej 40)³⁴. Serie medalionów portretowych, z zabytkami architektury polskiej i medaliony o treści religijnej wydawane były w różnych stopach metalowych, głównie w cynie brązowniej i srebrzonej. Są do dziś popularne w zbiorach medalierskich, chociaż nie wykazują wysokiego kunsztu artystycznego.

W omawianym zespole mamy 9 medalionów Tyblewskiego: wizerunki Piłsudskiego, Focha i Hallera, pomnik ks. Poniatowskiego, klasztor Jasnogórski, Wawel (il. 20) i katedrę w Poznaniu. Z przedstawień religijnych natomiast – Św. Teresę i Matkę Boską Gorejącego Serca. Do ciekawszych należy medalion „Żołnierzo wi Nieznanemu w hołdzie” z 1925 r. (nr inw. MHW 23049), wydany zapewne dla

³¹ T. Chrzanowski, M. Kornecki, *Polskie pomniki w świątyniach Rzymu, Monumenta Poloniae in Italia*, Warszawa 1994, s. 211–212, il. 135–136.

³² J. Strzałkowski, *Plakiety Mennicy w Warszawie 1926–1939*, Warszawa 1983.

³³ Tamże, poz. 6, 16, 45, 56, 43, 52, il.

³⁴ M. Dubrowska, A. Soltan, *Brązownictwo warszawskie XIX i XX wieku. Od Norblina do Łopieńskich*, Warszawa 1999, s. 129–130.

17

18

19

20

upamiętnienia złożenia prochów Nieznanego Żołnierza w kolumnadzie Pałacu Saskiego. Firma używała różnych sygnatur: „AT”, „A. Tyblewski/ (rok)”, „A. Tyblewski/ w Warszawie/ Naśladownictwo zastrzeżone”, „Wytwórnia Art. A. Tyblewski/ w Warszawie/ Naśladown. prawnie wzbronione”.

Prawdziwą ozdobą kolekcji medalionów i plakiet są prace o tematyce sportowej Krystyny Dąbrowskiej (1906-1944). Artystka była absolwentką Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego na wydziale rzeźby i brązownictwa

21

u prof. Jana Wysockiego, gdzie studiowała w latach 1925–1930. Później kontynuowała studia w Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i w Rzymie, gdzie w 1938 r. ukończyła Królewską Akademię Sztuk Pięknych i Królewską Szkołę Medalierską przy Mennicy Państwowej³⁵. Jej powrót do Warszawy przypadł na lata wojny. W tragicznym czasie Powstania Warszawskiego zginęła jako sanitariuszka niosąc pomoc rannym. Była twórcą wszechstronnym. Prócz prac rzeźbiarskich: popiersi, płaskorzeźb, figurek, biżuterii wykonywanych często własną metodą odlewu w brązie, srebrze i złocie, podejmowała też różne prace malarskie, szklarskie i rzeźbiarskie w kamieniu, tworząc dekoracyjne detale architektoniczne. Dziś z jej twórczości pozostało niewiele w zbiorach muzealnych. Większość prac zginęła podczas powstania 1944 r. Pozostały dorobek artystki znajduje się w zbiorach prywatnych i rodzinnych.

Duży walor artystyczny przedstawiają zatem cztery prace Krystyny Dąbrowskiej przekazane do zbiorów z muzeum w Rapperswilu w 1953 r. Trzy medaliony odlane w brązie *Biegacze* (niesygn.; nr inw. MHW 1154, il. 21), *Wioślarze* (niesygn.; nr inw. MHW 1156), *Neptun* (niesygn.; nr inw. MHW 1157) i jedna plakieta *Oszczepniczki* (sygn. Kr. Dąbrowska; nr inw. MHW 1155) wykonane zostały przez artystkę w latach 1928–1930, w okresie jej studiów poznańskich. Prace osadzone są na drewnianych płytkach z uchwyta-
mi do zawieszenia, na odwrociu każdej z nich zachowała się informacja z tamtych czasów: „Państwowa Szkoła Sztuk Zdobniczych/ I Przemysłu Artystycznego – Poznań/ Wydział Rzeźby i Brązownictwa/ Kierownik prof. Jan Wysocki – Instruktor Jerzy Wankiewicz/ Krystyna Dąbrowska. Plakieta (tytuł)”. Informacje te wskazują na wystawianie prac na konkursach i wystawach rzeźbiarskich. Dąbrowska związana wówczas z Grupą Artystów Wielkopolskich „Plastyka”, jako jej członek prezentowała parokrotnie swoje prace w Poznaniu a także w warszawskim Instytucie Propagandy Sztuki (wystawa „Sport w Sztuce”, 1936).

OKRES POWOJENNY I LATA WSPÓŁCZESNE (1945–1990)

Lata powojenne zmieniły całkowicie obraz życia artystycznego w kraju, zwłaszcza w Warszawie. Przyniosły je katastrofalne zniszczenia wojenne i brak szkół artystycznych kształcących młodych adeptów sztuki. Spośród artystów starszego pokolenia wielu zginęło, wielu wyemigrowało na obczyznę. Życie polityczne kraju niosło też uzależnienie twórców od narzuconych trendów tematycznych i kierunków artystycznych. Znaczna część rzeźbiarzy, także i tych parających się drobną plastyką reliefu podejmowała tematy zgodne z oficjalnym kierunkiem propagandy okresu Polski Ludowej i pozostawała wierna realizmowi socjalistycznemu w swojej twórczości.

³⁵ H. Bartnicka-Górska, I. Trybowski, *Dąbrowska Krystyna*, w: *Słownik Artystów Polskich*, Wrocław-Gdańsk 1975, t. II, s. 22–23.

Większość medalionów i plaket z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, które znalazły miejsce w zbiorach Muzeum Historycznego Warszawy pochodzi z zakupów od autorów lub przekazane zostały przez Centralne Biuro Wystaw Artystycznych oraz Wydział Kultury i Sztuki Prezydium Rady Narodowej M. St. Warszawy, później Urzędu Miasta Stołecznego Warszawy.

Jedną z wcześniejszych prac jest medalion *Cegielka na odbudowę Warszawy* (nr inw. MHW 4499, il. 22), dłuta Leona Szatczsznajdera (1881–1972), rzeźbiarza, medaliera, grafika i malarza. Jego twórczość, którą charakteryzował umiarkowany realizm z pewnymi elementami symboliki, po wojnie zmieniła formę. Artysta tworzył już w duchu oficjalnie propagandowego realizmu socjalistycznego. Przełom w kierunkach artystycznych twórcy widać w przedstawieniu na medalionie *Cegielki*. Symboliczna postać kobiety z wizerunkiem budowli w dłoniach współgra tu z socrealistycznym wizerunkiem robotnika murarza na tle ruin Warszawy. Całkowicie socrealistyczną formę przejawiają późniejsze prace Szatczsznajdera – plakiety portretowe Włodzimierza Lenina (1963; nr inw. MHW 4497), Władysława Broniewskiego (1963; nr inw. MHW 4498), Bolesława Prusa (1965, nr inw. MHW 16777).

W zbliżonym kierunku zmierzała twórczość Władysława Wasiewiczza (1881–1971), rzeźbiarza i grafika. Medaliony jego dłuta z portretami Tadeusza Kościuszki (1958; nr inw. MHW 4492) i Stefanii Sempołwoskiej (1963; nr inw. MHW 16776), podobnie jak prace Szatczsznajdera, stanowią przykład dobrej szkoły medalierskiej i odbiegają od szampowego traktowania modelu w tamtych czasach.

Na uwagę zasługują prace Teodory Dąbrowskiej (1891–1973), rzeźbiarki i medalierki kształconej u Bourdell'a w Paryżu i Madeyskiego w Rzymie. Jej twórczość po 1945 r. przyniosła wiele interesujących plaket portretowych. Wśród nich medalion Marcelego Nowotki (1958; nr inw. MHW 4495) i Mikołaja Kopernika (ok. 1973; nr inw. MHW 18765).

W latach sześćdziesiątych medalierzy wykorzystywali często motyw Syrenki, czy to dla uczczenia samego miasta, czy też w związku z obchodami VII wieków Warszawy (1264–1964). Oryginalne przedstawienie Syrenki widzimy w medalionie *Miasto Niezwyciężone* (nr inw. MHW 4400) Wincentego Kasprzyckiego (1906–1965), (il. 23) wychowanka zakopiańskiej Szkoły Przemysłu Drzewnego i Akademii warszawskiej. Medalion, o wypukłym reliefie i mocno stylizowanym przedstawieniu herbu Warszawy, jest płasko-rzeźbą zapewne nowatorską tamtych lat. Odmienne przedstawienie Syrenki warszawskich zauważamy na realistycznym medalionie Józefa Proszowskiego (nr inw. MHW 19441) oraz Seweryna Jasińskiego, który wizerunek Syrenki wykonał wklęsłymi liniami na płaskiej powierzchni medalionu (nr inw. MHW 4493).

W konwencjach tradycyjnych tworzył Wacław Kowalik (1913–1983), medalier związany z Mennicą, autor około stu kilkudziesięciu projektów medali i monet. Z prac Kowalika z lat sześćdziesiątych zachowały się w zbiorach trzy meda-

22

23

24

25

26

27

liony. To medalion portretowy Ludwika Waryńskiego (nr inw. MHW 23633) i drugi zatytułowany *Cztery medaliony z 1863* z postaciami przywódców powstania styczniowego: Jarosława Dąbrowskiego, Romualda Traugutta, Zygmunta Padlewskiego i Walerego Wróblewskiego (nr inw. MHW 4488). Trzecia praca z 1964 r. upamiętnia jubileuszowe obchody 700-lecia Warszawy, co obrazuje dwupłaszczyznowa powierzchnia medalionu z konturami mapy Polski na tle średniowiecznej i współczesnej zabudowy miasta (nr inw. MHW 4487).

Dobłą rękę rzeźbiarza zauważamy w wypracowaniu medalionu portretowego Bolesława Bieruta z 1951 r. (nr inw. MHW 18351, il. 24). Nie dziwi ten fakt, bowiem autorem medalionu był Józef Gosławski (1908–1963), jeden z najciekawszych i oryginalnych medalierów tamtych czasów. Trzeba rzec, iż Gosławski dokonał w polskim medalierstwie powojennym istotnego przełomu. W czasach powszechnie panującego socrealizmu, zdołał jako pierwszy zerwać z tradycyjną formą medalu i medalionu. Podejmując aktualne wówczas tematy (związane m.in. z II wojną światową i polską martyrologią) tworzył reliefy pełne ekspresji o rzeźbiarskiej fakturze i syntetycznym ujęciu tematu. „Jego sztuka – pisze autor monografii polskiego medalierstwa – była na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych czymś zupełnie nowym, zapowiedzią zbliżających się nieuchronnie zmian. [...] Twórczość Gosławskiego zamyka pierwszy rozdział powojennego medalierstwa polskiego, otwierając jednocześnie nowy, trwający po dziś dzień okres dynamicznego rozwoju drobnej plastyki reliefowej”³⁶.

Lata siedemdziesiąte niosły nowy temat dla twórczości artystów, głównie warszawskich. Była nim odbudowa Zamku Królewskiego. Już w 1971 r., kiedy to skonkretyzowano plan rozpoczęcia prac przy jego obudowie, najwybitniejsi polscy medalierzy jak Józef Markiewicz-Nieszcz, Wiesław Müldner-Nieckowski, Waław Kowalik, Stanisław Sikora, Edward Gorol, Anna Jarnuszkiewicz podjęli temat zamkowy³⁷.

Płonącą Wieżę Zygmontowską z datą „1939” ukazał w swej pracy Stanisław Sikora (1911–2000). *Odbudowa Zamku Królewskiego 1971* to tytuł medalionu, lanego jednostronnie w dwóch egzemplarzach, którego awers powielił artysta w małej formie medalu (nr inw. MHW 17762/a-b).

Ruiny Zamku i Wieżę Zygmontowską z symboliczną godziną 11.15 upamiętnili w medalionach też inni artyści. Wiesław Müldner-Nieckowski (1915–1982), autor pracy *Zamek będzie* (nr inw. MHW 17764, il. 25) oraz Józef Markiewicz-Nieszcz (1913–1991) w medalionie *Restytucja Zamku Królewskiego w Warszawie* (nr inw. MHW 19893).

W odmiennej formie ukazał temat zamkowy Waław Kowalik (1913–1983), przedstawiając bryłę Zamku z lotu ptaka wraz z Biblioteką i Pałacem pod Blachą (nr inw. MHW 18757).

³⁶ A. Więcek, *Dzieje sztuki medalierskiej w Polsce*, Kraków 1989, s. 234.

³⁷ M. Dubrowska, *Zamek Królewski w Warszawie w medalierstwie polskim*, Warszawa 1988.

Wzmiankowane powyżej medaliony są pracami autorskimi, czyli odlewanyymi w małej liczbie egzemplarzy i wykonywanymi głównie dla celów wystawienniczych i muzealnych. Zakupione od autorów, przekazywane były do Muzeum przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu M. St. Warszawy i Ministerstwo Kultury i Sztuki, których spore fundusze szły w latach 1970–1980 na wspieranie twórczości obiecujących artystów. Tą drogą zbiory medalierskie Muzeum Historycznego Warszawy wzbogaciły się o znaczną liczbę medalionów i plaket współczesnych twórców.

Patrząc retrospektywnie na tę gałąź sztuki, nie trudno zauważyć jak bardzo współczesne medalierstwo zmieniło charakter. Stopniowo zatraciło swą rolę dokumentacyjną na rzecz lansowania różnych kierunków artystycznych, często bardzo indywidualnych pod względem formy i treści. Przykłady prac tego typu znajdują też miejsce w omawianym zbiorze muzealnym.

Ryszard Stryjecki (ur. 1937), rzeźbiarz i medalier, absolwent warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych, w plaketach z lat osiemdziesiątych z powodzeniem stosował kombinowaną technikę odlewu i rastru siatkowego. Plakiety portretowe Kochanowskiego, Goethego, Tycjana, Miłosza, Niemcewicza ukazują płaski obraz wzbogacony kontrastami i półcieniami dzięki zastosowaniu kolorowej patyny (nr inw. MHW 21027, 23659, 19895, 23658, 21030).

Interesujące kompozycje z wiodącym motywem muzycznym stworzył Antoni Ślęzak (ur. 1929), absolwent Szkoły Sztuk Pięknych w Nancy. Prace *Orkiestra* (il. 26), *Quatuor* czy *Kwartet Warszawski* ukazują abstrakcyjne podejści tak do tematu jak i realizacji jego formy (nr inw. MHW 17337, 21037, 17480).

Podobnym inspiracjom abstrakcyjnym, a nawet surrealistycznym ulegało w swej twórczości wielu medalierów jak chociażby: Alfred Ryszka w pracy *Nihil Humani* (1973; nr inw. MHW 18761), Zofia Demkowska w kompozycji *Relief I* (1973; nr inw. MHW 19892, il. 27), Janina Mirecka w *Konercie Chopinowskim* (1974; nr inw. MHW 18768) czy Ewa Krynicka w *Zmierzchu* (1980; nr inw. MHW 21034).

Niektórzy artyści do realizacji swych prac medalierskich wykorzystywali trzy oddzielne powierzchnie tworząc interesujące tryptyki. Stanisław Michalik (ur. 1941) wypracował kompozycje abstrakcyjne *Ślady 1*, *Ślady 2*, *Ślady 3* (1979; nr inw. MHW 23649–23651). Inny artysta natomiast, Rajmund Gruszczyński (ur. 1929), swoje wizje plastyczne określił jako *Pnie*, *Drzewa* i *Gałęzie* (1971; nr inw. MHW 23654–23656).

Odminną stylistykę abstrakcyjną zastosował Wiesław Müldner-Nieckowski (1915–1982) w swoich pracach *Oceania*, *U Eskimosów* (1978; nr inw. MHW 20567, 20574). Są to plakiety, można by rzec, płasko-reliefowe, na których wyobrażenia postaci i przyrody rysowane są wyrazistą kreską, a dodatkowe efekty plastyczne wydobyte zostały przez artystę dzięki zastosowaniu zielonej patyny.

Na uboczu modnych trendów w medalierstwie, wierny swym odczuciom i kierunkom twórczym, pozostawał Wojciech Czerwosz (1913–1986), wycho-

wanek krakowskiej Akademii, rzeźbiarz i medalier. Tworzył kompozycje proste, niemalże klasyczne z dbałością o tło i naturalne przedstawienie portretowanego. Widzimy je w medalionach portretowych Henryka Wieniawskiego i Ignacego Domeyki (1977; nr inw. MHW 21022, 24515). „Prostota i bezpretensjonalność Wojciecha Czerwosza – czytamy w komentarzu do wystawy artysty – sprawiają, iż jesteśmy przekonani, że mamy do czynienia z coraz rzadszym dzisiaj typem artysty, którego wiedza o świecie i mądrość są sprzężone ze znakomicie prostym warsztatem twórczym”³⁸.

Twórczość Czerwosza wydaje się być wyjątkowa. Większość artystów, nie tylko w medalierstwie, ale i całej plastyce, poszukuje ciągle nowych odcieni w sztuce współczesnej. W ich twórczości odnajdujemy często stylizacje różnych kierunków: impresjonizmu, modernizmu, ekspresjonizmu, kubizmu. Zauważamy indywidualne podejście do samej formy obiektów, do tematów prac i wyrażających je przedstawień reliefowych, a także techniki wykonywania prac medalierskich. Dzisiaj często zacierają się różnice pomiędzy małą rzeźbą reliefową a medalem. Niewiele też dzieli współczesny medal jednostronny od medalionu czy plakiety. Podejmowane w sztuce medalierskiej różne eksperymenty artystyczne świadczą jednak o dużej jej żywotności, a uznanie jakim cieszą się prace medalierów polskich zagranicą, zdobywane przez nich nagrody i pochlebne recenzje wystaw, świadczą o niebagatelnej roli jaka medalierstwo nasze odgrywa na forum europejskim.

Omówiony zespół medalierski w zbiorach Muzeum Historycznego m.st. Warszawy ukazuje najciekawsze tematycznie i artystycznie medaliony oraz plakiety. Przedstawione zostały w ujęciu chronologicznym, mając na uwadze ich funkcję dokumentacyjną jaką pełniły wobec wydarzeń politycznych i społecznych XIX i XX w.

Właściwą ocenę całego zespołu, znacznie rozszerzonego pod względem ikonograficznym, podjętych tematów i walorów artystycznych, przyniesie pełna jego prezentacja w przygotowywanym naukowym opracowaniu katalogowym.

³⁸ H. Murza-Stankiewicz, *Wojciech Czerwosz, wycinanki i medale*, (katalog wystawy), Warszawa 1981.